

JAKAB JULIANNA

Megközelítések a vállalkozóvá válás folyamatának értelmezéséhez*

Célunk az, hogy a nők vállalkozóvá válásának pszichológiai folyamatát megvizsgáljuk, és ennek birtokában a gyakorlatban hatékonyabban segíthessük.

A vizsgálat alapegysége a *vállalkozó nő*. Mint vizsgálati kategória definiálása a munkamegosztásban elfoglalt hely alapján lehetséges. Vizsgálati személy — a továbbiakban v.sz. — lehet minden olyan nő, aki saját vagy másokkal közös tulajdonában lévő profitorientált, vagy non-profit szervezet élén áll, azaz munkáltatója kizárólag vagy részben saját maga. A piacon, mint egy szervezet döntéshozó pozícióban lévő vezetője a cég termékének és/vagy szolgáltatásának eladójaként szerepel, ebben a minőségében kapcsolódik a gazdaság többi szereplőjéhez. Tevékenysége a gazdasági aktivitás demográfiai típusát illetően kizárólagos, azaz nem áll alkalmazotti munkaviszonyban, nem nyugdíjas, gyesen lévő és nem tartozik más egyéb inaktív kategóriába.

A korábban alkalmazottként munkát vállalt v.sz.-ek fókuszcsoportja, mint mintasokaság lehetővé teszi az észlelt változások narratív és élettörténeti adatokkal alátámasztott vizsgálatát is, információt nyújthat arról a folyamatról, amit a rendszerváltás makrokörnyezeti hatásként előidézett. (6., 14., 16.) A Whisler-Eklund cikkben ismertetett kutatás szerint a női generációk ambícióira a gazdasági környezet és a társadalmi elvárások, mint külső makrotényezők vannak a legjelentősebb hatással. *A magyarországi változások hatása az utóbbi tíz évben természetesen megjelenik a vállalkozói ambíciók erősödésében.*

A külső hatások személyes diszpozíciók esetén hatnak a vizsgált irányba.

Az a pszichológiai folyamat, amelynek eredményeképpen egy önálló, saját tulajdonban lévő vállalkozás női vezetője, mint v. sz. előttünk áll, meglehetősen hosszú és bonyolult.

A téma feldolgozása során arra az elhatározásra jutottam, hogy megpróbálom a vizsgált jelenséget a lehető legáltalánosabb kontextusba helyezni, és ebből — sorozatos szűkítésekkel és választásokkal — eljutni a konkrét szempontrendszerhez, amely megragadhatóvá teszi a kérdést. Ennek során egyrészt egy *divergens gondolkodási fázisban igyekeztem feltárni, hogy mit jelent egy nő életében az, hogy megteszi az inkriminált lépést*. Ilyen fogalmak illettek ide, mint: változás, fejlődés, teljesítmény, ambíció, siker, életszakasz — váltás, kreativitás, tehetség, női szerep, konformizmus, anomália, identitás, Self stb.

---

* A cikk a szerző kanadai tanulmányútja során, a Nova Scotia, Halifax, Mount Saint Vincent Egyetem Women in Business programján szerzett tapasztalatok továbbfejlesztésével született.

Másrészt a különböző elméleti paradigmák és irányzatok szóhasználatát és megközelítéseit eklektikusan ötvözve — és ebből kifolyólag szaknyelvi oldalról — *igyekeztem felvázolni azt a most már lineárisan követhető gondolati fonalat, amely a legtágabb kategóriától „az egyén élete” elvezet a sikeres vállalkozónót jellemző én (Ego, Self) specifikus működésmódjához.* Célom az, hogy a tárgyalt történéseket egységes elméleti megalapozottsággal kezeljem. Az eddigiek alapján a pszichoanalízis irányában célszerű folytatni az elmélyülést, hogy a lélek dinamikáját, alakulását befolyásoló családi hatások felnőttkori döntésekben való érvényesülésének rejtett mechanizmusait megérthessük.

Mindannyian egy adott társadalmi-gazdasági-kulturális környezet tagjaként látjuk meg a világot. Észlelési sémákat kapunk, amelyeket a nyelv közvetít. Adottságaink a környezet sajátosságaihoz hasonlóan lehetőségeket és korlátokat jelentenek. Ez a két tényezőcsoport kiindulási alap a személyiség felépítéséhez. A tanulási és megismerési folyamatok révén alkalmazkodunk környezetünkhöz. A tapasztalataink „megerősítő értéke” alapján (8. 295.p. Mumford és Stokes modellje) válogatunk az erőfeszítést igénylő helyzetek között. Választásaink tükrözik meglévő tulajdonságainkat is. Ugyanakkor támaszkodunk egy idealizált elképzelésre, amely beleépül a világról és magunkról alkotott képünkbe.

A döntéseink nyomán beinduló fejlődés az adaptáció újabb ciklusa, lehetőséget teremtve a szükségletek kielégítésére, miközben kialakul egy jellemző választási mintázat.

Adott pillanatban vizsgálva a felnőtt teljesítmény-magatartását, az adott tevékenység kívánatosságát és a készségek bizonyos szintjét mérhetjük. Ebben a megközelítésben a korábbi kudarcok és sikerek a cselekvés eredményeként tételződnek, de nem vizsgáljuk a személlyel „megtörtént” események hatását.

A *szociális identitás modelljében* a folyamat az öndefiniálás aspektusában zajlik. Az életesemények én-releváns részei egy konzisztens rendszerben képeződnek le: az én-reprezentációkban. Ennek struktúrája és dinamikája a különböző kutatók szerint eltérő. Létezik egy privát és egy kollektív Self, amelynek megfelelően létrejönnek magatartások. A különböző szociális kategóriákhoz való tartozás különböző erősséggel képezi alapját az identitásnak. Az egyén igyekszik azonosulásainak megfelelő magatartással (normakövetés, értékek és szerepek felvállalása) növelni önértékelését.

McCombs (7.) szerint az, hogy az egyén cselekvéseit irányító, energetizáló Self-konstrukciók hogyan válnak a motiváció mozgatórugójává, azt csak részben magyarázzák a készség-, környezet- vagy előzetes teljesítménybeli változók. Egyre többen és gyakrabban emlegetik a kutatók a „...magasabbrendű Self-folyamatokat, amelyekkel az emberek saját tanulásukat, motivációjukat és teljesítményüket irányítják és szabályozzák.” (63. p.) Az én definiálása itt azt jelenti, hogy az egyén tudatára ébred annak, hogy hatóerejének és személyes kontrolljának a forrása önmaga. Ez a tudatosulás a Selfnek egy a kogníción túlmutató, alapvető motivációs folyamata. Az egyén úgy tekint magára, mint aktív fejlődés színterére, amelyhez személyiségének magjában hordozza az energizáló elemet: egy intrinzik növekedési motivációt.

Ennek a tudatosítása elvezethet egy internalizált értékesség észleléshez, ami által az egyén növekvő mértékben függetlenedhet más személyek visszajelzéseitől.

Fenti gondolatok egybecsengenek a buddhista filozófia és pszichológia karma-tanával. E szerint születésünkkor magunkkal hozzuk az életünk általunk választott feladatainak megvalósításához szükséges belső „magot”, amelynek „felnevelése” által elégedetté és boldoggá lehetünk az életben. Hasonlóan ismerős Moreno szerepelméletében található hármásából (role-taking, role-playing, role-creating) a „role-creating”, a viselkedés legmagasabb, mondhatjuk autonóm vagy autentikus szintje, amikor a személy a környezettől viszonylagos függetlenségben alkotja meg saját szerepét és ezzel identitását

Önmagunk megalkotásának folyamatában célok kitűzése és választások sorozatán keresztül haladunk előre.

Neményi–Kende (1.,2.,3.) és Baruch (16.) ismertett kutatása megfogalmazza, hogy a legelégedettebb nők életében — úgy tűnik — megjelenik mind a családi, mind a szakmai téren elért siker. Ez egyfelől megnehezíti, másfelől gazdagabbá teszi a nők életét. A továbbiakban nem kívánom vizsgálni az (5.) előző fordulóban feltett kérdést, hogy létezik-e a mentálisan egészséges, funkcióképes családban élő vállalkozónő, mint egy női ideáltípus. Létét axiomatikusnak tekintem. A figyelem fókuszába így olyan pszichikus sajátosságok kerülnek, amik egyfajta *differentia specifica*-ját jelenthetik ezeknek a személyeknek. Az, hogy ezen a téren hasonlóak, nem jelenti azt, hogy egy-egy értelmű megfeleltetés létezik a kiválasztott tulajdonság birtoklása és a sikeres vállalkozói pálya között. Egy jellemző vonás definiálása segíthet kijelölni utakat mind az egyéni, mind a csoportos fejlődésben. Nem támasztok irreális igényt a személyiség komplex megragadására. Ugyanakkor nem célozom a mérést leszűkíteni egyetlen tényezőre.

A leendő vizsgálatnak egyik dimenziója lehet azoknak a rituáléknak a léte, amelyek lehetővé teszik és segítik a kettős karriert befutó házaspárok kapcsolatának erősítését és a specifikusan ható stresszorok hatásának közömbösítését. Ezek *a coping stratégiák a versengő helyzet adekvát kezelését feltételezik* (15.).

Visszatérve a v.sz.-k körének kérdéséhez, itt kell megemlíteni, hogy amennyiben a magasabbrendű self-folyamatok működését feltételezzük, el kell különítenünk azokat a nőket, akik kényszervállalkozóként, gazdasági szükségszerűségből léptek erre az útra. Számukra ez zsákutca, amelynek végén pszichoszomatikus betegségek (mi nem az?!) vagy korai halál áll. Felmerül a kérdés, hogyan lehetséges elkülöníteni a kariervágyból és külső kényszerből vállalkozók eseteit. A mérési módszerek, az operacionalizálás során erre külön figyelmet érdemes fordítani. A nők teljesítménymotivációjának megnyilvánulási formái a társadalmi attitűdöknek megfelelően többfélék lehetnek: rejtettek, generalizáltak, transzformáltak (13.). Megfelelően differenciált értelmezések szükségesek az árnyalatok megragadásához.

Nagyon érdekes, és a kérdés bonyolultságát tükrözi F. M. szóbeli közlése a budapesti IMC üzleti iskola hallgatóinak családjairól. A versengés témájában lekérdezett interjúkból kiderül, hogy a hallgatók kb. 30%-nak családjában az anya az, aki a megfelelő életszínvonalat saját vállalkozására alapozva fenntartja. A rendszerváltás utáni időkben az apák egy része ragaszkodott a saját munkájához, szakmai identitásához. A nők ezekben az esetekben feltehetően a család iránti elkötelezettségétől indítva jutottak a fenntartó szerepéhez. A hagyományos értékek így válhattak egy „egalitáriánus” (1.) családi szerepmodell kiindu-

lópontjává. Hogy ez vajon valóban egalitáriánus viszonyokat rejt-e, ehhez szükséges a mélyebb elemzés, amihez a pszichoanalízis adhat szükséges magyarázó sémákat.

A vállalkozóvá válás tehát egy intrinzik motivációra épülő, önszabályozott viselkedési folyamat sikere, amelynek kialakulása során megszületik a felismerés a saját hatóerőről és kompetenciákról. Eredménye a szociális és személyes identitásnak egyfajta konstrukciója.

Véleményem szerint — kizárva most már a makrohatások befolyását, a folyamat kulcsát a motivációs erőkből kell keresnünk. Energetizáló erő hiányában a folyamat nem indulhat be. Esetünkben ez az erő teljesítménymotivációnak is felfogható. A motiváció első megközelítésben definiálható egy belső hajtóerőként, amely egy konkrét cselekvésre sarkall. *(12.) McClelland munkamotivációs elmélete mind teoretikus, mind módszertani szempontból (TAT) segítségünkre lehet a vizsgálatban.*

Hasonló értelemben lehetséges ambícióként megragadni ezt a mozgatóerőt. *(16.) A hivatkozott vizsgálatban az ambíciónak többféle értelmezése található: „complex of attitudes”, „goals, hopes and dreams”. Az ambíció, mint egy vágyott teljesítménycél felé való törekvés része kell legyen minden vállalkozóvá válási processzusnak. Egyszerre többféle típusú ambíciónak való megfelelést is szolgálhat: pl.: szakmai, fejlődési, anyagi, önmegvalósítási. Itt feltétlenül összhangot kell teremtenünk a fent tárgyalt karriervágyból és kényszerből lett vállalkozók, valamint az ambíciótípusok azonosítási lehetőségei között. A két kategóriarendszer részben fedí egymást, részben ellentmondásos eredményre vezet az alkalmazásuk. Hasonlóképpen érzékeny kérdés a motiváció és az ambíció fogalmának és egymáshoz való viszonyának tisztázása. Ez további elméleti bűvárkodást igénylő feladat, része a korábban említett teoretikus igényesség feladatának.*

A jelenlegi magyarországi helyzetben *feltételezhető, hogy a vállalkozónők teljesítménymotiváció és ambíciók szempontjából magas szinten állnak.* Ha ehhez hozzávesszük a társadalmi értékrend és ennek megfelelő magatartási szabályok erejét, a kedvező piaci környezet ellenére mondhatjuk, hogy számukra a „széllal szemben” még több energiával, azaz magasabb motivációtöltettel lehetséges a haladás.

Magas teljesítménymotivációval azonban nem minden nőből lesz vállalkozó.

Erősödő meggyőződésem, hogy a sikeres vállalkozói szerephez további olyan, a személyiségben rejlő aktuális énstruktúráknak kell működniük, amelyek lehetővé teszik, hogy a v.sz. képes legyen a külső visszajelzésektől függetlenül, a nőtársak és a környezet más tagjainak nem egyértelműen pozitív viszonyulásától kisérvé megvalósítani elképzelését.

Magától adódik a lehetőség a sikerorientált kontra kudarckerülő magatartás vizsgálatának kérdése. Az inverz oksági attribúció jelensége miatt módszertanilag könnyen vizsgálható része a kérdéses komplex jelenségnek. Az eredmények valószínűleg relevánsak, viszont nem túl érdekesek, kicsit magától értetődőek. Ezenkívül ismerve a nők mérsékeltebb kockázatvállaló készségét, feltehetően a kudarckerülő típus meg sem jelenik vagy nehezen azonosítható a vizsgált sokaságban. A célkitűzés jellegzetes szélsőségei közül az irreálisan magas célokat választók között feltételezésem szerint sokkal kevesebb nőt találunk ebben a

szférában (ld. a kanadai vizsgálatot a tanácsadásban résztvevő vállalkozók közti nemi különbségekről. 5.).

A szerepbe való belépés által a nő elkülönül a társadalmi normák által kijelölt és honorált átlagtól, irigységre, rosszindulatú közeledésre, nyílt versengésre számíthat. Ahhoz, hogy ezzel megküzdjön, függetlenségre, énerőre van szüksége. Saját magára és közeli barátai támogatására támaszkodhat elsősorban. Pszichológiailag mindenképpen nyomás alatt kell működnie, helyzetének kockázati és stressz szintje az átlagnál magasabb.

A támogató környezet normáinak megszegése, az önálló szerepformálás igénye, a konfrontáció felvállalása az individuáció folyamatának felnőttkori leképeződése.

Itt lépünk át a pszichoanalízis világába, ahol a felnőttkori viszonyok dinamikájában visszatükröződnek a korai kapcsolatok és fejlődési krízisek megoldási módjai vagy fixációi.

Mivel a nők sikerrel kapcsolatos attitűdjeiről kevés szó esik, és mivel ez a jellemző véleményem szerint erőteljesen befolyásolja a teljesítménycélok elérésével kapcsolatos magatartást, valamint szorosan kapcsolódik a versengés kérdéséhez, ami pedig a sikeres vállalkozói szerepnek sine qua non-ja, ebbe az irányba tartom érdemesnek tovább szűkíteni a vizsgálódás szempontjait.

A sikertől való félelem fogalma szorosan kapcsolódik a sikerorientáció és kudarckerülés megközelítéshez, viszont annál cizelláltabb. Moulton cikkében (11.) részletesen ismerteti a korai életszakaszok anya-gyerek kapcsolatának konfliktusaiból eredő hatásokat, amelyek a szakmai fejlődés során szorongásokat, alulteljesítő magatartást, a női identitáshoz szorosan kapcsolódó betegségeket okoznak.

Néhány szempont, ami miatt a sikertől való félelem vizsgálata releváns lehet:

A korábbiakban említett jellemzők, mint a teljesítmény motiváció, a magasabbrendű self folyamatok megléte szükséges, de nem elégséges feltétele annak, hogy egy nő vállalkozói pályára lépjen.

Az a társadalmi kontextus, amelyben a vizsgálat elvégezhető, jellemző módon megnehezíti a nők számára a hagyományos pályáról való korrekciót, ezzel egy sajátos kihívást támasztva feljük.

Ilyen jellegű szituációban a mikrokörnyezet, a család befolyásoló szerepe kiemelt jelentőségű az egyéni különbségek képzésében. A rendszerváltással járó szívó hatásra adott eltérő egyéni reakciók ráirányították a figyelmet a gátló és segítő erőkre.

A téma olyan léptékű, ami lehetővé teszi egy PhD-dolgozat keretein belül való feldolgozását.

A kutatási eredmények konkrét személyiségfejlesztési célokká transzformálhatóak, és megfelelő módszertani alapokra helyezve akár képzés formájában is hasznosíthatók.

A korábban felvetett kérdések az én fizikai aspektusát illetően szorosan és szervesen illeszkednek bele ebbe a gondolatkörbe.

Összefoglalva:

Megismerve a sikertől való félelem lelki mechanizmusait és tüneteit, relevánsnak tartom a nők vállalkozóvá válásának szempontjából. Más szükséges

feltételek megléte esetén akár döntő jelentőségű lehet. Megjelenik pl. a karrierdöntést követő fázisban szorongás vagy főbiák, tehát neurotikus tünetek formájában. Enyhébb esetei és a feldolgozásuk narratív eszközök alkalmazásával mérhető. Nagy valószínűséggel a vállalkozói tanácsadások klienseinek pszichikus jellemzői között megtalálható, ami a mintavételt leegyszerűsíti. Gondolatköre szervesen illeszkedik mind a teljesítménymotiváció, mind az identitásalakulás témakörébe.

Irodalom:

1. NEMÉNYI MÁRIA — KENDE ANNA: Anyák és lányok In.: Replika 1999/35. Bp.
2. Barát Erzsébet: A nők érdekében folytatott kutatás és korlátai, In.: Replika 1999/36. Bp.
3. NEMÉNYI MÁRIA — KENDE ANNA: Válasz Barát Erzsébet írására In.: Replika 1999/37. Bp.
4. ERIKA LANDAU: Bátorság a tehetséghez Calibra könyvek Calibra Kiadó, Bp. 1997.
5. JAKAB JULIANNA: Szerepváltás és identitásalakulás a női vállalkozóvá válás folyamatában In.: Tudásmedzsment 2000./I. 72–79.p. PTE Pécs.
6. SÁNDOR ANDRÁS: Kell-e félni a nők egyenjogúsításától a harmadik évezredben? In.: Humánpolitikai Szemle 2000./6. 8–19. p.
7. B. L. MCCOMBS: A motiváció mérésének és növelésének stratégiái: szempontok az önszabályozott tanulás elősegítéséhez és a teljesítmény fokozásához. In.: H. F. O'Neil, Jr. M. Drillings (szerk.): Motiváció — elmélet és kutatás Vince Kiadó Bp. 1999. 61–82. p.
8. F. A. MAEL, L. A. WHITE: Vezetésre motiválva: a vezetői teljesítmény diszpozicionális és élettörténeti előzményei In.: H. F. O'Neil, Jr. M. Drillings (szerk.): Motiváció-elmélet és kutatás Vince Kiadó Bp. 1999. 293–320. p.
9. D. C. EALY: Női kreativitás, Édesvíz Kiadó, Bp. 1999.
10. PATAKI FERENC: Az én és a társadalmi azonosságtudat Kossuth Kiadó, Bp. 1982
11. R. MOULTON. The effect of the Mother on the Success of the Daughter In.: Contemporary Psychoanalysis Vol. 21. No. 2. 1985. New York. 266–283. p.
12. WLADIS HOFFMAN: Early Childhood experiences and Women's Achievement Motives, In.: Journal of Social Issues Vol. 28. No. 2. 1972. Michigan 129–155. p.
13. A.H. STEIN, M. BAILEY: The Socialization of Achievement Orientation in Females, In: Psychological Bulletin Vol. 80. No. 5. 1973. New York 345–366. p.
14. B. LOBODZINSKA: Women's Employment or Return to „Family Values in Central-Eastern Europe In: Journal of Comparative Family Studies 1995. USA 519–544. p.
15. J. R. PADDOCK, K. M. SCHWARTZ: Rituals for Dual-Career Couples In: Psychotherapy, Vol. 23. No. 3. 1986. USA 543–459. p.
16. C. WHISLER, S. J. ECKLUND: Women's Ambitions: A Three-Generational Study, In: Psychology of Women Quarterly 1986./10. 353–362. p. Cambridge University Press, USA